

szöveggel zárul, amelyben a szerző az elmúlt húsz év magyarországi átalakulásait summázza. További probléma a Kádár-rendszerrel való szembenézés, ismerteti rövid történetét, kiemelve az átvilágítási vagy ügynöktörvény meghozatalának igényét, amely a pártok egyet nem értése miatt mindaddig nem születhetett meg, pedig az ilyen jellegű botrányok súlyos nyomokat hagytak a politikában (például Medgyessy Péter ügynökmúltja stb.).

Összegzésként elmondható, hogy alapos, szakmai igényességgel megírt ismeretterjesztő kötetet tarthatunk a kezünkben, amely akár tankönyvként is szolgálhat a közelmúltat jobban megismerni szándékozó iskolások-diákok, tanárok számára, ugyan-

akkor élményt nyújthat a visszaemlékezni kívánó idősebb generációknak is. A sorozat egészének vonatkozásában Romsics Ignác főszerkesztőként úgy ítéli meg, hogy egy ilyen jellegű és volumenű munka (a sorozat 24 kötete 2600 oldalt foglal magában, több mint 4000 képpel, illusztrációval) a történelem megismerésének, illetve megszerettetésének fontos alapjává válhat.⁴ Remélhetőleg több témakörre is kiszélesíthető az ehhez hasonló próbálkozások repertoárja, de a jelen kötet egyben inspiráció is lehet, hiszen a téma messze nem kimerített, a terjedelem szabta korlátokból szükségszerűen eredő hiányai vagy akár bizonyos értelmezései vitaterezhetőek lehetnek.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. A 24 kötetből álló sorozat a Kossuth Kiadó rendezésében jelent meg.
2. A teljesség igénye nélkül, csak példaként érdemes felsorolni a Magyarország története (szerk. Romsics Ignác. Akadémiai Kiadó, Bp., 2007); Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században (Osiris Kiadó, Bp., 2005) című köteteket, amelyek, bár nagyméretű és összefoglaló szakmunkák, tartalmazzák utolsó fejezeteikben azon aktualitásokat, amelyeket a jelen kötet is ábrázol. Ugyanakkor számos tanulmány is megjelent a szerzőtől a korszakra vonatkozóan: Rendszerváltás Magyarországon. Múltunk 2006. 2.; A rendszerváltás és az elitek. Rubicon 2004; Volt egyszer egy rendszerváltás. Rubicon 2003 stb.
3. A rész megtekinthető a http://videotar.mtv.hu/Videok/2010/10/24/18/Magyarorszag_tortenete_45_resz_A_harmadik_Magyar_Koztarsasag.aspx honlapon.
4. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a sorozat első kötete Budai Díjat nyert a budapesti könyvfesztiválon. <http://www.papiruszportal.hu/site/?f=2&p=6&n=2407>

MILYEN AZ OLYAN? A FÉRFIASSÁG VÁLTOZÓ KÓDJAIRÓL

Hadas Miklós: *A férfiaság kódjai*

*Az igazi férfi dudán játszik,
vörös szakállra messzire látszik,
az igazi férfi mindig zord,
az igazi férfi szoknyát hord.*

GRYLLUS VILMOS: MASZKABÁL. SKÓT

■ Előre is elnézést kérek mindazoktól, akik egy tudományos kérdéseket vizsgáló mű recenziojának felvezetőjében frivolnak éreznék az óvodai maszkarabálokból unalomig ismert gyerekdal sorait. Éppen arra a kérdésre világít rá, amely a társadalmi nem kutatásának egyik kiindulópontja lehet, vagyis hogy milyen is az „igazi férfi” (vagy az igazi nő), ki, és milyen vi-

selkedés illik ebbe a kategóriába, és mi minősül szubverzívnek. Mivel a társadalmi nem, társadalmilag felépített lévén, kulturálisan behatárolt és időben sem állandó, hanem mindig egyre változik, még az is megeshet, amit a motóban idézett dalocska poénnak szán, miszerint az igazi férfi (a skót nemzeti viseletben legálábbis) szoknyát, pontosabban *kiltet* hord.

A *gender studies* ma már minden komolyabb egyetem diszciplínákinálataiban szerepel, kutatói az elmúlt évtizedek során fontos műveket publikáltak. Magyar nyelvterületen azonban a társadalmi nem kutatása csaknem kizárólag nőkkel kapcsolatos kérdések vizsgálatát jelenti, amelyet túlnyomórészt nők végeznek. Holott a feminizmus alaptétele, miszerint a nők nem kizárólag biológiai adottságok által vezérelt, hanem társadalmilag meghatározott lények, s mint ilyenek sokfélék, éppen úgy igaz a férfiakra is. A nőiséghez/nőietlenséghez hasonlóan a férfiasság/férfiatlanság kategória sem homogén, és társadalmilag ugyanúgy meghatározott. Hadas Miklós becslése szerint a ma Magyarországon frott társadalomtudományi munkák legfeljebb négy százaléka irányulhat gendertémákra, s ennek csupán egy százaléka szól elsősorban férfiakról.

A *férfiasság kódjai* tehát bizonyos értelemben egy tudományos diskurzus, a nemzetközi humántudományos szférában 1987 óta jelen levő kritikai férfikutatás (*critical studies on man and masculinity*) áttekintését, ismertetését nyújtja, mégpedig kibővítve mindazt, ami a 2010-es *Replika*-számban (*Hegemón maszkulinitás* címmel) ugyancsak Hadas Miklós ismertetésében megjelent.

A könyv célja tehát: „egy olyan szemléletmód érvényesítése, melynek révén a férfiasság társadalmi kódjai összetett módon vizsgálhatók. [...] a férfilét legtöbbször rejtve maradó összetevőit nem egyetemes érvényű adottságoknak, hanem a társadalmi viszonylatok által történelmileg és kulturálisan meghatározott, reflexióra méltó, különös emberi sajátosságoknak tekintjük.” (13.) Hadas a férfiasságot nem szerepként, identitásként és diskurzusként, hanem társadalmi beállításként fogja fel. A „társadalmi beállítódás” fogalma Pierre Bourdieu *Férfiuralom* című könyvéből származik, amely a több ezer éves férfiuralmat a férfiakban kialakult *libido dominandira*, vagyis az uralkodás ösztönös vágyára vezeti vissza, amely olyan, a másik fél legyőzésére irányuló játszmákra kényszeríti őket, amelyeknek extrém formája a háború. Hadas itt vállaltan szembefordul a kritikai férfikutatás uralkodó trendjével, amelynek alapján Bourdieu e több ponton támadható

művére alig reflektál a szakma. (A könyv elemzésére és a lehetséges támadási felületeknek számbavételére szerzőnk egy alfejezetet szán.) A bourdieu-i kulcsfogalmak közül elsősorban a „beállítódás” és a „társadalmi mező” megőrzésére törekszik, mindkettőt a történeti férfikutatások terén, a 19. századi modernitás vizsgálatában érzi különösen hasznosíthatónak. Akár ennek demonstrálásaként is felfogható a *Sport és férfiasság* című tanulmány, amely azt vizsgálja, hogyan változik meg a 19. század második felében a klasszikusnak számító, agresszív-harcias férfiviseelkedési norma, és hogyan alakul át a sport területén versengéssé, versennyé és (legalábbis a csapatsportok körében) együttműködéssé.

A könyv első fejezete afféle eligazítást nyújt a férfikutatások történetében. A szakirodalom alapján három jelentősebb történeti hullámot vázol fel, az ötvenes években Parsons környezetében kialakult első hullámot a hetvenes években kezdődő, bizonyos értelemben máig meghatározónak tartott második hullámot, és a kilencvenes években induló, a *queer studies*ban kiteljesedő harmadik hullámot. Hadas elsősorban a férfikutatások második hullámával, azon belül pedig az ausztrál Bob Connell munkásságával foglalkozik alaposabban, különösen a Connell által bevezetett (Gramscira visszavezethető) „hegemón maszkulinitás” fogalmával, amely nem más, mint „olyan társadalmi nemi viszonylatok konfigurációja, amely a patriarchátus legitimitációjának problémájával kapcsolatos aktuálisan elfogadott választ testesíti meg azáltal, hogy garantálja a férfi uralmi, illetve a nő alárendelt pozícióját”. (35.) Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a hegemónia történetileg változó viszonylat, új csoportok bármikor megkérdőjelezhetik, és új hegemóniát hozhatnak létre.

A férfikutatások elmúlt ötven évében fontos szerepet játszó szerzők és kulcsfogalmak bemutatását kínáló rész tehát hasznos elméleti megalapozást nyújthat a társadalomtudományok, illetve a genderkutatás ezen ága iránt érdeklődő kutatóknak/diákoknak.

A könyv további fejezetei a férfiasságmodell társadalmi jelentésének megkonstruálódását vizsgálják különféle közegekben

(19. századi sportélet Magyarországon, újkori olimpiák, zene, film), és bizonyos értelemben a korábban elméleti szinten felvezetett gondolatok egy-egy lehetséges alkalmazási rendszerét demonstrálják.

A sportszociológia vagy filmszemiotika területéhez tartozó témák új szempontú megközelítése mellett Hadas sajátos értekező stílusa is hozzájárul ahhoz, hogy ezek a tanulmányok a szigorúan vett szakma körén kívüli olvasók érdeklődését is felkeltsék. A szerző helyenként könnyedén levetkőzi a tudományos prózanyelv kötöttségét, és átvált egy erős megjelenítő erejű, nem kevés humorral átszőtt gördülékeny esszényelvre. Különösen egyes jelenségek megjelenítésében, egyes jellegzetes figurák portréjában érhető tetten ez a váltás. Az Oscar-díjjal kitüntetett amerikai filmek férfi hőse szerinte a magános cowboy: „aki a semmiből érkezik, előtte és mögötte a végtelen horizont. Akire a törvény nem vonatkozik, hiszen neki saját törvénye van. A társadalmon kívül él. Sohasem fél, noha folyamatos életveszélyben létezik. Ám ő csak ebben az életveszélyben érzi otthon magát. Családja nincs, munkája nincs, »nő nem húzza vissza«. Méltó partnere csak a másik férfi, a másik cowboy, esetleg az indián vagy a seriff, aki szintén magános lovas, szintén a semmiből érkezik, aki mögött szintén ott a végtelen horizont. A cowboy kemény férfi, aki csak kivételesen szólal meg, fegyverét azonban mindenkinél gyorsabban rántja elő tokjából. Az igaz ügyért képes meghalni. Végső célja is ez: férfihoz méltó módon meghalni az igaz ügyért, és ily módon halhatatlanná válni. Az arcát borító ráncok és sebek a férfiasság jegyei, férfibecsületének és -kiválóságának hitelesítő bélyegei.” (170.) A múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben cannes-i Aranypálmával díjazott európai, illetve Oscar-díjjal jutalmazott amerikai filmjeinek összevetéséből (*Férfiábrázolás az európai és amerikai filmekben*) kiderül, hogy az európai modell a férfiuralom belső dekonstrukciójára törekszik, és olyan (férfi)szeplőket helyez a középpontba, akik semmiképpen sem illeszkednek ehhez a modellhez. A „gyöngé férfi” megjelenítése végső soron posztmodern gesztus, amely a másság megjelenítésével az én-nel egyenrangút, sőt akár

jobbat keres. Ezzel szemben az amerikai modell megtartja az omnipotens férfi mítoszt, és nem a másság, hanem az azonosság hangsúlyozására törekszik. A *libido dominandi* által vezényelt omnipotens férfi attitűd Hadas szerint nem csupán az Oscar-díjas filmekben, hanem a közelmúlt amerikai politikai eseményeiben is megtalálható. A nemzetközi nacionalista retorika és ikonográfia által áthatott, európai szemmel vészesen politikailag korrekt giccsnek tűnő sci-fi, a *Függetlenség napja* tehát bizonyos értelemben nem sokban különbözik attól, ahogyan a CNN mutatta be az Egyesült Államok Irak ellen folytatott háborúját.

A könyv egyik legjobb (és a gender-szemponatok mellett számos más, szociológiai, társadalomtörténeti stb. szempontot is hasznosító) elemzése Huszárik Sándor Szindbád-filmjéről, illetve az „örök dzsentri” magyar kultúrában hosszú időn keresztül visszatérő típusáról (*Férfiábrázolás a kádári Magyarországon*). A csipős humorral megrajzolt portrék, életképek természetesen ebből sem hiányoznak. A kádári szocializmus „elvtársában” tovább élő dzsentri figurát így jeleníti meg: „Képzeljük csak el: Tót elvtárs és Balog elvtárs nagy szuszogással a vadkan nyomába ered Somogy lankáin. Éppen csak tízpercenként torpannak meg, s pocakjuk által takart kanszervükből csizmaszárukba csorgatják, mi testükben a szekszárdi nedűből megmaradt. E hosszúra nyúló pillanatban nem mások ők, mint a legnagyobb vadász, a vérnősző Wesselényi utódai. Azon Wesselényié, akinek szelleme Sümeghy és Szakhmáry uram körül is ott lebeg az erdőben, midőn ugyanazon lankákon, hatvan-nyolcvan évvel korábban hasonló tevékenykedéssel mulatják drága idejüket. És ha magunk elé képzeljük Balog elvtársat, amint a kocsmában egy rundot fizet mindenkinek, vagy ahogy az asszonyokról elbeszélget Janival, a baromfikeltető-állomás fiatal betanított munkásával, s megígéri Csontos Piroskának, hogy legkisebb fiát bejuttatja a kecskeméti szakmunkásképzőbe (mi több, ígéretét be is tartja!); esetleg magunk elé képzeljük Balog elvtárs fejtartását, amint Dunai elvtárral, a megyei helyettes párttitkárral beszél telefonon, vagy kézmoz-

dulatát, amint az irodából kifelé haladtában Katika alfelét illeti gyöngédnek éppenséggel nemigen nevezhető tapintásával; netalán felidézzük azt a hangot, mely Lada kombijának motorjából tör fel, midőn az előtte füstölgő Wartburg előzésébe kezd – nos e helyzetekben érzékelhetjük, mi az, ami tovább él a múltból.” (141.)

E tanulmány rövid zárófejezete a férfiaság kódjainak jelenkori átalakulását, illetve ezzel párhuzamosan a kelet-európai értelmiségi lét válságát vizsgálja. A modern piaci és politikai struktúrák kiépülésével gyökeretelenné vált, jelentőségét veszített értelmiségi számára két alternatíva létezik: vagy szakértelmiségivé képezi át magát, vagy „őszülő szakállú Don Quijoteként” alakítja tovább a „nemzet lelkiismerete” szerepét.

Korunk hőse tehát többé nem a dzsentri eszmét megtestesítő Szindbád, nem a múlton merengő értelmiségi, hanem a múlttal és érzelmekkel nemigen rendelkező (és viselkedésében gyakran ugyancsak az onnipotens férfimodellhez igazodó) vállalkozó. „Értelmiséginek lenni többé már nem sikk” – sommázza meglehetősen kihívóan a szerző.

Holott nem maga a tudás válik feleslegessé, hiszen (éppen a könyvben gyakorta hivatkozási alapként használt Bourdieu *Gazdasági tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke* című tanulmányából) tudjuk, hogy az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága nemcsak az egyén, illetve a vele kapcsolatban állók gazdasági tőkétől, hanem igencsak nagymértékben azok kulturális tőkétől is függ.

Ahogy a (férfi/női) szépség definiálása egyre nehezebbé válik, és egyre nagyobb szerephez jutnak a szabálytalanság elemei, ahogy a magyar kultúra dinamikáját évtizedekig meghatározó népi/urbánus hagyományt szintetizáló Huszárik-féle nosztalgikus Szindbád-figura immár nem a ráismerés, hanem az ismeretlenség érzését kelti, ahogy a közéletben kompromisszumon és együttműködésen alapuló játszmák fontosabbá válnak a hatalmi játszmáknál, úgy válik mindinkább kihívást jelentő feladattá megragadni és a maguk állandó képlékenységében felmutatni a férfiasság/nőieség éppen érvényes kódjait.

Vallasek Júlia

